

گزارش‌هایی از مدرسه دارالفنون در دوران ناصری (قسمت نخست)

● نیایش پورحسن*

اشاره

گزارش‌های روزانه و هفتگی دارالفنون از اسناد مهم و معتبری است که در نوبه خود می‌تواند زوایای دیگری از فعالیت‌های این مدرسه را روشن‌گری نماید. تعداد این گزارش‌ها نامعلوم است؛ اما به نظر می‌رسد که در دوران ناصری به اندازه هفته‌های تحصیلی مدرسه دارالفنون بوده است که امروزه متأسفانه تمام آن‌ها به صورت کامل و مدون در دست نیست. مقاله حاضر به انتشار نُه سند یا برگ از این گزارش‌ها می‌پردازد.

■ مقدمه

گزارش‌های روزانه و هفتگی مدرسه دارالفنون که گاهی با عناوین «روزنامهچه» و «روزنامه وقایع اتفاقیه مدرسه مبارکه دارالفنون» تحریر می‌شده است، اوراقی دست‌نویس در یک صفحه و گاهی چند صفحه به رنگ‌های بنفش، زرد، آبی، سفید و... می‌باشد که از سوی مسئولان دارالفنون تهیه می‌شده است.

این اوراق که در مدت ایام تحصیلی دارالفنون ثبت می‌شده است، گزارش‌هایی از عملکرد معلمان و محصلان، خلیفه‌ها، نمرات، شیوه‌های تدریس، کلاس‌ها، تنبیه‌ها و... می‌باشد که در ابتدا به صورت روزانه و سپس هفتگی تحریر می‌شد و از سوی مسئولان آن مدرسه به وزیر علوم و شخص شاه ارائه می‌گردید.

از تواریخ این گزارش‌ها چنین استنباط می‌شود که مسئولان دارالفنون از نخستین سال تحصیلی این مدرسه به صورت منظم به ثبت وقایع روزانه یا هفتگی اتفاقات دارالفنون پرداخته و به ثبت و ضبط این آمار خیلی توجه داشتند.

با آن‌که تعداد این گزارش‌ها به اندازه هفته‌های تحصیلی دارالفنون بوده است؛ اما امروزه تعداد پراکنده‌ای از آن‌ها در گوشه و کنار مراکز اسناد کتابخانه‌های ملی و وزارت امور

* پژوهشگر و از اعضای منتقدان و نویسندگان خانه تئاتر ایران..... epourhassaniyesh@gmail.com

ثبت گزارش‌های
روزانه و هفتگی
از سوی مسئولان
دارالفنون تهران،
حتی در مدرسه
دارالفنون تبریز نیز
دنبال می‌شد

خارج، آرشیه‌های شخصی و... محفوظ مانده است. هم‌چنین لازم به ذکر است که ثبت گزارش‌های روزانه و هفتگی از سوی مسئولان دارالفنون تهران، حتی در مدرسه دارالفنون تبریز نیز دنبال می‌شد و در آنجا هم گزارش‌هایی به همین سبک و سیاق تحریر و تهیه می‌گردید. درباره پیشینه معرفی این گزارش‌ها باید گفت که از قرار معلوم؛ نخستین پژوهشگری که به اهمیت این گزارش‌ها پی برد و به انتشار دو برگ از این گزارش‌ها پرداخت، ابراهیم صفایی می‌باشد که گزارش‌های روز پنج‌شنبه پنجم جمادی‌الثانی ۱۲۷۰ ق. و دوشنبه نوزدهم محرم ۱۲۸۸ ق. را در کتب خود منتشر نمود.^۱ سرکار استاد فاطمه قاضیها نیز از دیگر پژوهشگرانی است که ده گزارش از مدرسه دارالفنون را استنساخ و در فصل‌نامه شماره ۵ گنجینه دارالفنون منتشر نموده است.^۲ گفتنی است که ایشان، پیش‌تر نیز یکی از همان گزارش‌ها را در مجله بخارا^۳ معرفی و انتشار داده بود. با کسب اجازه از محضر ایشان که آغازگر جدی این مبحث بودند، تعداد دیگری از این گزارش‌ها از نظر می‌گذرد. امید است که مورد قبول واقع گردد. پیش از آغاز لازم به ذکر است که هیچ‌یک از این گزارش‌ها، از علائم سجاوندی و اعراب‌گذاری، به‌شيوه امروزی برخوردار نیستند. بدین جهت برای خوانش بهتر متن، ناگزیر سعی شد که تا حدودی به این علائم توجه شود.

۱. بنگرید به: «روزنامه مدرسه دارالفنون به تاریخ یوم دوشنبه پنجم شهر جمادی‌الثانیه سنه ۱۲۷۰ ق.ا.» (صفایی، ابراهیم: مدارک تاریخی، چاپ شرق، ۱۳۵۵ خ، صص ۵۳-۵۴) و «دوشنبه نوزدهم شهر محرم الحرام ۱۲۸۸ ق.ا.» (صفایی، ابراهیم: یک صد سند تاریخی دوران قاجاریه، تهران، چاپ‌خانه شرق، ۱۳۵۲ خ، صص ۱۸۵-۱۸۶).
۲. بنگرید به: «قاضیها، فاطمه: دارالفنون در گزارش‌های اعتضادالسلطنه، فصل‌نامه گنجینه دارالفنون، سال ۱، شماره ۵، بهار ۱۳۹۸ خ، صص ۲۷-۵۲» و «قاضیها، فاطمه: یک گزارش روزانه از دارالفنون، فصل‌نامه گنجینه دارالفنون، سال ۳، شماره ۱۰، تابستان ۱۳۹۹ خ، صص ۵۳-۵۶».
۳. بنگرید به: فاطمه قاضیها: گزارش فعالیت یک هفته دارالفنون، مجله بخارا، شماره ۱۰۱، مرداد و شهریور ۱۳۹۳ خ، صص ۳۵-۴۰ و بازنشر در صفحه حلقه کاتبان، مورخ چهارشنبه ۷ مرداد ۱۳۹۴ خ.

گزارش ۱۱

روزنامه مدرسه دارالفنون

به تاریخ یوم دوشنبه ۵ شهر جمادی‌الثانی سنه ۱۲۷۰ ق.ا.

موسیو کرکش، معلم توپخانه مبارکه، یک ساعت از روز گذشته به مدرسه آمده و سرکشی به نقشه اطراف شهر که میرزا فضل‌الله می‌کشید نموده؛ و بعد به همراه کمانداران برنیار که یکی از صاحب‌منصبان فرانسه است که به تماشای چراغ‌غاز و نقشه راه آمده بود مراجعت کرد و محمدحسین‌خان نیز مراقب درس شاگردان خواهد شد. موسیو شلیمر، معلم طب، بعد از معالجه مرضای مرضی‌خانه به مدرسه آمده، چون دوشنبه بود درس نداده به ترجمه درس آینده مشغول گردید و میرزا احمد و موسیو طلوزان حکیم‌باشی به مدرسه حاضر نشدند و شاگردان نیز به مذاکره درس پرداختند.

شیخ محمد صالح، معلم فارسی و عربی، دو ساعت از روز گذشته به مدرسه آمده، درس به شاگردان خود داده و تا بعد از ظهر در مدرسه بود؛ بعد مراجعت کرد.

چون امروز موسیو بنزک، معلم هندسه، به مدرسه حاضر نشده بود و شاگردان نیز در مدرسه آمده بودند، لهذا به مذاکره درس گذشته نزد جعفرقلی‌خان مشغول شدند و محمد میرزا نیز به شاگردان رتبه دوم و سوم درس جبر و مقابله داد.

چون که امروز نوبه مشق خط فرانسه شاگردان بود، میرزا هاراتون معلم به مدرسه نیامده بود، لهذا شاگردان به قاعده ایام سابق مشغول مشق خط فرانسه شدند. میرزا جعفر معلم به مدرسه آمده درس از علم زبان به شاگردان خود داده و تا وقت مرخصی در مدرسه بود بعد مراجعت کرد.

﴿حاشیه پایین سمت راست﴾: دو ساعت به غروب مانده تمام شاگردان از مدرسه مرخص گردیدند.

﴿حاشیه پایین، قسمت میانی﴾: روزنامه مدرسه دارالفنون از قراری است که عرض شده است. (سجع مهر) رضاقلی ۱۲۴۷

﴿حاشیه پایین سمت چپ﴾: هو. روزنامه مدرسه نظام از قراری است که عرض شده است. (سجع مهر) اعتضادالسلطنه.^۲

۱. صفایی، ابراهیم؛ مدارک تاریخی، چاپ ششرق، ۱۳۵۵ خ، صص ۵۳-۵۴ و ۱۷۳. (چون این سند، قدیمی‌ترین گزارشی است که تاکنون از دارالفنون مشاهده نمودیم، لذا آن را از کتاب ابراهیم صفایی نقل می‌کنیم. برای یک‌دستی این روزنامه با سایر گزارش‌ها، از تصویری که ایشان در صفحه ۱۷۳ کتاب مزبور منتشر نموده‌اند، استفاده کردیم.)
۲. به نظر می‌آید آقای ابراهیم صفایی در خوانش سجع مهر دچار اشتباه شده‌اند. زیرا؛ در آن زمان اعتضادالسلطنه در مدرسه دارالفنون حضور نداشتند.

گزارش ۱۲

روزنامه‌ی مدرسه دارالفنون

به تاریخ یوم چهارشنبه بیستم شهر ربیع الاول سنه ۱۲۷۳ [ق.ا]

موسیو شلیمر معلم طب بعد از معالجه مرضی خان به مدرسه آمده و از علم تشریح و دوا سازی درس به شاگردان خود داده، مدت دو ساعت مراقب درس بوده. بعد از درس به ترجمه درس مشغول گردید.

اول طلوع آفتاب، موسیو کرشیش، معلم توپخانه مبارکه به مدرسه آمده با شاگردان مرتبه اول خود و میرزاز کی مترجم، بیرون دروازه رفته و تا وقت ظهر در بیرون سر سنگر بوده. بعد خود معلم به مدرسه نیامد و شاگردان به مدرسه آمده به مذاکره پرداختند و میرزافضل الله درس مساحت به شاگردان جدید تعلیم داد و میرزاز کی هم درس زبان تعلیم نمود.

جوانی نمیرا، معلم سواره نظام، بعد از تعلیم مشق سواره به مدرسه آمده، درس به شاگردان خود از قلعه گیری داده. پس از یک ساعت مواظبت مراجعت کرد.

یک ساعت از روز گذشته، عبدالرسول خان به مدرسه آمده از علم جبر و مقابله درس به جهت شاگردان مرتبه اول هندسه بیان نمود. قریب به دو ساعت مشغول درس شده. بعد میرزاهدی و میرزاعلی اکبر متعلم درس شاگردان مرتبه دویم و سیم پرداختند.

شیخ محمد صالح، معلم فارسی و عربی دو ساعت به ظهر مانده به مدرسه آمده و به شاگردان درس داده. بعد از ظهر مراجعت کرد. چون بیست نفر از شاگردان مدرسه که روز سه شنبه گذشته غایب بودند و به مدرسه نیامده بودند، لهذا امروز که به مدرسه حاضر شدند هر کدام موافق تقصیر تازیانه زده و قراول انداخته شد که من بعد از نیامدن به مدرسه تغافل ننمایند.

شاگردان پیاده نظام بعد از تعلیم مشق افواج قاهره به مدرسه آمده نزد محمدصادق خان شاگرد توپخانه به تحصیل درس حساب مشغول شدند. یک ساعت از ظهر گذشته، موسیو ریشار معلم درس زبان به مدرسه آمده از کتاب قرامر [گرامر] و حکایات درس به شاگردان خود داده. قریب به یک ساعت [و] نیم مشغول تعلیم درس شده، بعد مراجعت کرد؛ و میرزاحرم نیز به ترجمه درس پرداخت.

میرزاآقا و میرزاجعفر که در وقت درس در مدرسه حاضر بودند، درس زبان به شاگردان خود تعلیم نمودند. صورت حاضر و غایب شاگردان.

دو ساعت [و] نیم به غروب مانده شاگردان مرخص گردیدند.

لله [حاشیه بالا سمت راست]: به نظر مبارک برسد.

لله [حاشیه پایین سمت راست]: سجع مهر: رضاقلی ۱۲۴۷

﴿حاشیة پایین سمت چپ﴾: هو. روزنامه‌ی مدرسه دارالفنون از قراریست که معروض شده است. (سجح مهر) یا محمد [و] جناب جلالت‌مآب نظام‌الملک مدتی است حکم نوشته‌اند که بیاورند.

گزارش ۳

روزنامه‌ی مدرسه دارالفنون

به تاریخ یوم پنج‌شنبه بیست و یکم شهر ربیع‌الاول سنة ۱۲۷۳ [ق.ا.]

چون موسیو کرشیش معلم توپخانه مبارکه به‌قاعده روز گذشته به اتفاق میرزا کی مترجم و شاگردان مرتبه اول توپخانه بیرون دروازه رفته در سر سنگ‌سازی بودند، به‌واسطه مواظبت سنگر نتوانستند به مدرسه حاضر شوند، لهذا میرزا فضل‌الله که در مدرسه بود به درس شاگردان خود پرداخته و بعد به مذاکره درس زبان مشغول شدند.

موسیو شلیمر، معلم طب، سه ساعت از روز گذشته به مدرسه آمده. چون که جناب اشرف امجد ارفع صدراعظم دام مجده العالی اصل، طلوع آفتاب احضار فرموده بود، به‌واسطه آن خود مشارالیه نتوانست به مریم‌خانه برود و سرکشی به مرضی آن‌جا نماید. لهذا چند نفر از شاگردان مشارالیه رفته به معالجه مرضا پرداخته به مدرسه مراجعت کردند و خود معلم نیز درس دواسازی و تشریح به شاگردان خود داده، معاودت نمود.

جوانی نمیرا، معلم سواره نظام، بعد از مشق سواره به مدرسه آمده، درس قلعه‌گیری به شاگردان خود داده. مدت یک ساعت مواظب درس بوده؛ بعد مراجعت [کرد].

عبدالرسول خان یک ساعت از روز گذشته به مدرسه آمده از علم جبر و مقابله درس به شاگردان مرتبه اول هندسه داده. قریب به دو ساعت مراقب درس بود، بعد از درس به امتحان درس‌های شاگردان مرتبه دویم و سییم پرداخت.

دو ساعت به ظهر مانده، شیخ محمد صالح، معلم فارسی و عربی به مدرسه آمده، درس به شاگردان خود داده. بعد از ظهر مراجعت نمود. شاگردان پیاده‌نظام بعد از تعلیم مشق افواج قاهره به مدرسه آمده مشغول تحصیل درس حساب نزد محمدصادق خان شاگردان توپخانه شدند.

موسیو ریشار، معلم درس زبان یک ساعت از ظهر گذشته به مدرسه آمده از کتاب قرامر [گرامر] درس زبان به شاگردان خود داده مدت یک ساعت [و] نیم مراقب درس شده، بعد از درس معاودت نمود. میرزا محرم نیز در سر درس به ترجمه پرداخت.

میرزا آقا و میرزا جعفر، درس زبان که درین مدت که به شاگردان خود تعلیم داده بودند، امروز به سؤال کردن آن درس‌ها پرداخته.

صورت حاضر و غیاب شاگردان دو ساعت [و] نیم به غروب مانده، شاگردان مرخص گردیدند.

۱. اسناد بیوتات کتاب‌خانه ملی ایران، شماره (۷۸۸۲-۲۹۵)، برگ ۱۰۵.

﴿حاشیة بالا سمت راست﴾: به نظر مبارک برسد.

﴿حاشیة پایین سمت راست﴾: سجع مُهر: رضاقلی ۱۲۴۷

﴿حاشیة پایین سمت چپ﴾: هو. روزنامه‌ی مدرسه دارالفنون از قراریست که معروض شده است.

(سجع مُهر) یا محمد

گزارش ۱۴

روزنامه مدرسه مبارکه دارالفنون

به تاریخ یوم شنبه نهم شهر جمادی‌الثانیه سنه ۱۲۸۰[ق.]

عالیجاه دکتر طولوزان یک ساعت به ظهر مانده به مدرسه آمده از کتاب تشریح درباب عروق و اعصاب به شاگردان طب درسی داده و بعد از درس، از درس‌های گذشته از شاگردان سؤال نموده، بعد معاودت نمود و یک نفر از شاگردان مشارالیه که دیر به مدرسه حاضر شدند مدت دو ساعت به قراول افتاد. عالیجاه مستر ارنست انگلیس معلم تلگراف به مدرسه آمده تعلیمی از مشق تلگراف به شاگردان سپرده خود داده تا نزدیک مرخصی در مدرسه بوده بعد مراجعت کرد. عالیجاه موسیو کارلیان بعدازظهر به مدرسه آمده از کتاب گرامر به مذاکره به جهت شاگردان خود کرده و بعد از مذاکره چند نفر از شاگردان از کتاب ریشارد نوشته و خوانده، معلم مزبور غلط‌های آن‌ها را تصحیح نمود و دو ساعت به غروب مانده مراجعت کرد. عالیجاه میرزاعبدالغفار به مدرسه آمده از علم مثلثات مذاکره به جهت شاگردان توپخانه کرده تا وقت ظهر مراقب مذاکره و مباحثه بوده بعدازظهر به منزل خود رفت.

عالیجاه موسیو کنستان معلم نقاشی، دو ساعت از روز گذشته به مدرسه آمده از مقدمات نقاشی به شاگردان خود مشقی تعلیم داده قریب به دو ساعت در مدرسه مواظب تعلیم مشق بود بعد معاودت نمود. عالیجناب شیخ محمدصالح به مدرسه آمده درس به شاگردان خود از کتب فارسی و عربی داده و بعدازظهر نماز خوانده همه شاگردان به سر نماز حاضر شدند. عالیجاه مصطفی‌قلی خان سرهنگ به مدرسه آمده از کتاب توپخانه مذاکره به جهت شاگردان توپخانه کرده تا نزدیک ظهر در مدرسه مشغول مذاکره بوده بعد مراجعت نمود. عالیجاه موسیو اندرنی معلم پیاده‌نظام چون مریض بود به مدرسه نیامد و شاگردان پیاده‌نظام نیز به مذاکره و مباحثه درس‌های گذشته مشغول شدند.

سه نفر از شاگردان که در وقت درس دیر به مدرسه حاضر شده بودند در صحن مدرسه تنبیه شدند که من بعد در درس غایب نشوند. عالیجاه میرزااکاظم معلم طبیعی به مدرسه آمده از

کتاب شیمی مذاکره به جهت شاگردان خود نموده و بعد از ظهر معاودت نمود.
دو ساعت به غروب مانده شاگردان از مدرسه مرخص شدند.
لله [حاشیه بالا سمت راست]: روزنامه مدرسه از قرار است که عرض شده است. (سجع مهر)
اعتضاد السلطنه ۱۲۷۲
لله [حاشیه پایین سمت چپ]: هو. روزنامه مدرسه مبارکه دارالفنون از قرار است که عرض شده
است. (سجع مهر) جعفرقلی ۱۲۷۹

گزارش ۵

روزنامه مدرسه مبارکه دارالفنون

به تاریخ یوم چهارشنبه یازدهم شهر رجب المرجب سنه ۱۲۸۰ق.ا.

عالیجاه دکتر طلوزان به مدرسه آمده، چون چند نفر از شاگردان طب در سر درس حاضر نبودند، درس نداده مراجعت کرد؛ ولی از دست شاگردان به رئیس شکایت کرد که شاگردان در وقت درس نباید غایب باشند. لهذا اسامی چند نفر شاگرد را نوشته به فراش مدرسه داده شد و پس از یک ساعت که به مدرسه حاضر شدند، رئیس مدرسه نهایت تهدید به آن‌ها کرد و سپرد که چنانچه من بعد از درس مشارالیه غایب شوند مورد تنبیه و مؤاخذه باشند. عالیجاه موسیو اندرنی معلم پیاده نظام بعد از مشق افواج به مدرسه آمده از کتاب حرکت افواج و مشق مخبران و مشق باطالیان به جهت شاگردان خود مذاکره و مباحثه کرده، قریب به دو ساعت مراقب به مذاکره و تذکار درس گذشته بوده بعد معاودت نمود و حاجی خان شاگرد مشارالیه که دیروز گذشته غایب بود و امروز نیز به مدرسه حاضر نشد در صحن مدرسه با چوب تنبیه شد که من بعد از درس و مشق غایب نشود.

عالیجاه مصطفی قلی خان سرهنگ به مدرسه آمده به شاگردان توپخانه از مشق توپ درس داده و پس از درس از درس‌های گذشته سؤال نموده. دو نفر از شاگردان که نمره دوازده داشتند در صحن مدرسه قریب به یک ساعت به قراول افتادند. عالیجاه میرزا عبدالغفار معلم هندسه به مدرسه آمده از کتاب جبر و مقابله در جمع و تفریق و تقسیم به جهت شاگردان سپرده خود مذاکره و مباحثه کرده و یک نفر از شاگردان که درست از عهده سؤال درس برنیامده بود بعد از ظهر به حبس افتاد. نزدیک مرخصی، مرخص شده رفت.

عالیجاه مستر ارنست انگلیس، معلم تلگراف به مدرسه آمده از مقدمات زبان انگلیسی درس به شاگردان تلگراف داده و بعد از درس مشغول مشق تلگراف شد و با همین اسباب جدید، بعضی از شاگردان با هم مکالمه می‌نمایند؛ و معلم دو ساعت به غروب مانده نیز مراجعت کرد.

۱. اسناد بیوات کتابخانه ملی ایران، شماره (۲۹۵-۷۴۳۱)، برگ ۶۶.

عالیجاه موسیو کنستان معلم نقاشی به جهت ناخوشی پایش موالبست امروز به مدرسه حاضر نشود؛ ولی میرزایوسف صبح‌ها به منزل مشارالیه رفته، سرمشق از او گرفته به مدرسه آورده به سایر شاگردان تعلیم مشق نقاشی می‌دهد.

عالیجناب شیخ محمدصالح به مدرسه آمده از کتاب فارسی، درس به شاگردان خود داده بعدازظهر نماز خوانده همه شاگردان به سر نماز حاضر شدند. عالیجاه میرزا کاظم معلم طبیعی به مدرسه حاضر شده درین مدت که از کتاب شیمی مذاکره و مباحثه به جهت شاگردان خود کرده و تمام کرده بود از شاگردان سؤال نموده و به امتحان مشغول گردید.

میرزاعبدالله و محمدحسن میرزا به شاگردان مبتدی درس زبان و درس حساب دادند و بعد از درس به مذاکره درس‌های گذشته پرداختند. میرزاعبدالله شاگرد طب چون مریض بود به مدرسه حاضر نشد و دو ساعت به غروب مانده، شاگردان از مدرسه مرخص شدند.

دو ساعت به غروب مانده شاگردان از مدرسه مرخص شدند.

﴿حاشیه بالا سمت راست﴾: روزنامه مدرسه مبارکه دارالفنون است از نظر مبارک بگذرد. (سجع

مهر) اعتضادالسلطنه ۱۲۷۲

﴿حاشیه پایین سمت چپ﴾: هو. روزنامه مدرسه مبارکه دارالفنون از قراریست که عرض شده

است. (سجع مهر) جعفرقلی ۱۲۷۹

گزارش ۶

روزنامه مدرسه مبارکه دارالفنون

به تاریخ یوم چهارشنبه بیست و پنجم شهر رجب سنه ۱۲۸۰ [ق.ا]

عالیجاه موسیو ریشار معلم زبان به مدرسه آمده قریب سی نفر از شاگردان مدرسه و مبتدی که خلفا مراقب درس آنها بودند مشخص شده در یکی از اوطاق‌های مدرسه جمع شده شده به درس آنها نمود و قریب به دو ساعت مواظب درس بوده؛ بعد معاودت نمود. عالیجاه مستر ارنست انگلیس، معلم تلگراف به مدرسه آمده از لغات انگلیسی درس به شاگردان تلگراف داده و بعدازظهر با اسباب جدید، مشق تلگراف نموده و مدت دو ساعت با هم تکلم کرده، یک ساعت به غروب مانده مراجعت کردند.

عالیجاه موسیو اندرنی معلم پیاده‌نظام به مدرسه آمده از کتاب حرکت افواج و مشق مخبران و مشق باطلابان مذاکره و مباحثه به جهت شاگردان خود کرده و تا نزدیک ظهر در مدرسه بوده بعد مراجعت کرد. عالیجاه موسیو کارلیان معلم زبان به مدرسه آمده به شاگردان مخصوص خود

۱. اسناد بیوتات کتابخانه ملی ایران، شماره (۷۴۳۱-۲۹۵)، برگ ۱۰۳.

از کتاب گرامر و حکایت درس داده و بعد از درس‌های گذشته سؤال نموده قریب به دو ساعت مراقب مذاکره و سؤال درس بوده بعد مراجعت کرد.

عالیجاه موسیو کنستان معلم نقاشی به مدرسه آمده از مقدمات نقاشی تعلیمی به شاگردان سپرده خود داده و تا وقت ظهر در مدرسه مشغول تعلیم مشق بوده بعد مراجعت کرد. عالیجاه میرزا عبدالغفار معلم هندسه به مدرسه آمده از کتاب هندسه و از مسائل جبر و مقابله مذاکره و مباحثه به جهت شاگردان خود کرده و تا بعد از ظهر مشغول سؤال و جواب درس بوده، دو ساعت به غروب مانده معاودت نمود. تکه محمدخان پسر نواب ملک ایرج میرزا شاگرد هندسه که روز دوشنبه گذشته در خارج مدرسه مرتکب به خلاف قاعده شده بود و فراش مدرسه او را دیده، گرفته به مدرسه آورده بود. از تحقیق معلوم شد که به اتفاق هاشم‌خان و رستم‌خان ولدان نواب حاجی محمدولی میرزا پسران حاجی میرزا موسی ساوجی بوده‌اند. تفصیل مراتب به عرض سرکار نواب اشرف والا وزیر علوم رسانده مقرر شد که تکه محمدخان را در مدرسه حبس نموده تا سایرین که همراه بودند گرفته شوند، بعد تنبیه بلیغی شوند و هنگام ظهر هاشم‌خان و رستم‌خان را فراش به مدرسه مبارکه آورده و در یکی از اوطاق‌های مدرسه محبوس شدند و هنوز پسران حاجی مشارالیه بدست نیامده است. عالیجناب شیخ محمدصالح به مدرسه آمده به قرار گذشته مشغول درس و مشق خط شاگردان خود شده بعد از ظهر به نماز جماعت پرداخت و چند نفر از شاگردان او در مشق کردن و درس خواندن مسامحه و تعلل داشتند تنبیه شدند. و یک ساعت به غروب مانده شاگردان از مدرسه مرخص شدند.

لله [حاشیه بالا سمت راست]: هو. روزنامه مدرسه مبارکه دارالفنون از قرار است که عرض شده. (سجع مهر) اعتضاد السلطنه ۱۲۷۲.

لله [حاشیه پایین سمت چپ]: هو. روزنامه مدرسه مبارکه دارالفنون از قرار است که عرض شده است. (سجع مهر) جعفرقلی ۱۲۷۹.

گزارش ۱۷

روزنامه وقایع اتفاقیه

به تاریخ یوم یکشنبه هفتم شهر شعبان المعظم [۱۲۸۰ ق.] لغایت یکشنبه چهاردهم شهر مزبور که صورت وقوع یافته معروض می‌شود

روز یکشنبه هفتم شهر حال، یک ساعت از روز گذشته، سرکار نواب والا اعتضاد السلطنه وزیر علوم، و نواب اشرف والا معتمدالدوله، و نواب ملک ایرج میرزا رئیس‌الاطباء، و جناب

۱. اسناد بیوات کتاب‌خانه ملی ایران، شماره (۲۹۵-۷۴۳۱)، برگ ۱۲۸.

معتمدالملک، و لسانالملک، و عالیجناب احمد ملاعلی محمد مهندس، و میرزارضا مهندس‌باشی، و بدایع‌نگار، و موسیو بنزک مهندس به مدرسه مبارکه آمدند و در کتابخانه مدرسه توقف کردند. چون روز امتحان بود شاگردان هندسه که نزد میرزا عبدالغفار معلم علوم ریاضی تحصیل علوم هندسه کرده بودند به‌معرض امتحان درآمدند. موسیو بنزک به نحو سنوات گذشته به‌طور قرعه اعداد چندی از یک‌الی صد نوشته در پیش روی خود گذاشته، هر یک از شاگردان یکی از اعداد را برداشته به همان عدد قرعه سؤال مسئله در تناسبات و حساب از چهار نفر از شاگردان هندسه شد و درجه مراتب آن‌ها در طومار اسامی جداگانه ثبت و ضبط گردید و سایر شاگردان نیز در کمال سعی و اهتمام به مذاکره درس‌های گذشته مشغول شدند. روز جمعه گذشته نیز طفلی به سن شش و هفت سال که مبتلا به سنگ مثانه بود و بعضی از اطباء شهر تشخیص به مرض حرقة‌البول داده [و] علاج‌شان مفید نیفتاده بود به مدرسه آورده میرزا هدایت حکیم او را دیده تشخیص سنگ مثانه داده؛ به اسباب جراحی سنگ او را در کمال سهولت و آسانی بیرون آورد.

روز سه‌شنبه نهم شهر مزبور، عموم شاگردان و معلمین یک ساعت از طلوع آفتاب گذشته به مدرسه مبارکه آمدند. هر صنفی از شاگردان با معلم خود در نهایت سعی و اهتمام به خواندن درس‌های گذشته مشغول شدند. مستر ارنست انگلیس، معلم تلگراف نیز از مقدمات زبان انگلیسی و مشق تلگراف به شاگردان سپرده خود داد. مبلغ یک‌هزار تومان از بابت مواجب هذه‌السنة تنگوزئیل، اهالی مدرسه و شاگردان گماشتگان سرکار نواب مستطاب اشرف والا وزیر علوم به مدرسه مبارکه آوردند. موافق کتابچه مواجب به هر یک از شاگردان تقسیم شده، دادند و کتابچه پا به مهر گرفته نزد رئیس مدرسه سپرده شد.

با آن‌که مواجب اهالی مدرسه و ملبوس شاگردان و سایر اخراجات متفرقه مدرسه از پانزده هزار تومان متجاوز است، تمامی داده شده و تا آخر سال زیاده از یک‌هزار و نهصد تومان باقی نمانده است که آن هم انشاءالله تعالی همین روزها خواهد رسید. از بابت رتبه مواجب و ملبوس و سایر مخارج کمال شکرانه را اهالی مدرسه و شاگردان از سرکار والا داشته و دارند و از همه ساله بهتر و زودتر مواجب و ملبوس و غیره رسیده شده است.

روز چهارشنبه دهم شهر حال، دو ساعت از روز گذشته، سرکار نواب مستطاب اشرف والا وزیر علوم و نواب اشرف والا معتمدالدوله و جناب معتمدالملک و عالیجناب احمد ملاعلی محمد مهندس و سایر اجزاء امتحان که در روز یک‌شنبه گذشته معروض افتاد به مدرسه مبارکه آمدند و چند نفر از شاگردان هندسه که باقی مانده بود در علم حساب و مسئله به‌معرض امتحان حاضر شدند. موسیو بنزک مهندس در نهایت وقت و اهتمام، مسائل چندی از علم حساب و تناسب مستقرشده در روی تخته جواب دادند؛ و نمره مرتبه که علامت ترقی و تنزل است در زیر اسامی هر یک از شاگردان نوشته در طومار جداگانه ضبط شد. چون امروز از سؤال علم حساب و تناسب فارغ شدند شروع به پرسیدن علم هندسه شد و تا یک ساعت به غروب مانده سؤال و جواب شاگردان طول کشید. مقرر گردید که در روز یک‌شنبه آینده مفصلاً از همگی آن‌ها استفسار نموده؛ و یک ساعت به غروب مانده سرکار نواب والا و سایرین معاودت نمودند. روز

یک‌شنبه چهاردهم شهرحال، دو ساعت از روز گذشته سرکار نواب اشرف والا وزیر علوم و نواب مستطاب والا معتمدالدوله و نواب ملک ایرج میرزا و جناب معتمدالملک و حاجی میرزا حسین خان وزیرمختار و عالیجناب احمدملاعلی محمد مهندس و مقرب‌الخاقان محمودخان ملک‌الشعراء و بدایع‌نگار و میرزارضای مهندس‌باشی و قاسم‌خان به مدرسه مبارکه آمدند. چون که از بعضی از شاگردان هندسه از مسائل هندسی سؤال نشده بود، لهذا شاگردان مزبور را به مجلس امتحان احضار نموده، عالیجناب موسیو بنزک مهندس به‌طور قرعه که در روز یک‌شنبه گذشته معروض افتاد از علم هندسه و مسئله هندسه سؤالات چندی پرسیده در کمال خوبی چند نفر از شاگردان جواب مطابق سؤال عرض کردند. و هر کدام از شاگردان نمره بیست و نوزده که علامت ترقی است نمودند و در زیر اسامی هر یک درجه مرتبه ترقی نوشته ثبت شد و تا یک ساعت به غروب مانده مجلس امتحان طول کشید. بعد مقرر گردید که تا تمامی سؤالات هندسه از شاگردان در امتحان آینده شود و سایر متعلمین و معلمین به مذاکره درس‌های گذشته مشغول شدند. روز پنج‌شنبه یازدهم و روز شنبه سیزدهم شهر مزبور، سر جمیع متعلمین و معلمین به مدرسه مبارکه حاضر شدند و هر یک از معلمین در اوطاق خود مشغول سؤال کردن درس [از] شاگردان خود شدند و شاگردان طبیعی بعدازظهر به دستورالعمل میرزا کاظم معلم طبیعی به کشیدن جوهر نمک مشغول شدند.

لله احاشیه بالا سمت راست: روزنامه مدرسه در ظرف یک هفته از قراریست که عرض شده. (سجع مهر) اعتضادالسلطنه ۱۲۷۲.

لله احاشیه پایین سمت چپ: هو. روزنامه اتفاقات هفته مدرسه مبارکه دارالفنون از قراریست که عرض شده است. (سجع مهر) جعفرقلی ۱۲۷۹.

گزارش ۸

هو. روزنامه مدرسه نظام

قربان خاکپای مبارکت شوم

چون حسب‌الحکم قبله عالم و عالمیان، این چاکر درگاه قریب به یک سال است به اتفاق جمعی از ملک‌زادگان و اعیان دولت در هفته‌ای دو روز مشغول امتحان شاگردان مدرسه مبارکه دارالفنون بوده، این اوقات امتحان آنها تمام شده، درجات و ترقیات هر یک واضح گشته و نمره درجاتشان ثبت گردید و اصحاب امتحان نیز بدین موجب است:

۱. اسناد بیوتات کتابخانه ملی ایران، شماره (۹۲۲-۰۲۹۵)، برگ ۱۵۶. (این گزارش گویا مربوط به سال ۱۲۸۱ ق. می‌باشد).

شاهزادگان عظام که در بعضی از ایام در امتحانات حاضر می‌شدند: نواب والا مؤیدالدوله، نواب والا معتمدالدوله، نواب ملک‌ایرج‌میرزا رئیس‌الاطبا

کسانی که بیش‌تر اوقات در امتحانات حاضر بودند: جناب معتمدالملک، عالیجناب ملاعلی‌محمد، مقرب‌الخاقان لسان‌الملک، مقرب‌الخاقان مهندس‌باشی، مقرب‌الخاقان محمدفاسم‌خان، مقرب‌الخاقان ملک‌الشعرا، مقرب‌الخاقان بدایع‌نگار نایب اول وزیر علوم، مقرب‌الخاقان میرزایحیی نایب اول وزیر علوم.

کسانی که در امتحان طب حاضر بودند: مقرب‌الخاقان حاجی آقا بابای ملک‌الاطباء، مقرب‌الخاقان‌جکیم تولوزان حکیم‌باشی که در امتحان طب و درس فیزیک همیشه حاضر بود، مقرب‌الضره میرزااحسین دکتر. مقرب‌الضره میرزااحمد حکیم‌باشی، مقرب‌الضره میرزاسدالله اصفهانی.

کسانی که در پیاده‌نظام حاضر بوده‌اند: موسیو بنزک که در امتحان پیاده‌نظام و مهندس و غیره تمام سال را حاضر بوده، موسیو مری، محمد آقا مشاق پیاده‌نظام.

و موافق دست‌خط مبارک که مدتی قبل به افتخار چاکر شرف صدور یافته، آن‌ست که بعد از امتحان در حق هر یک از شاگردان علی‌قدر مراتبهم مرحمتی فرموده و موجب مدرسه تبریز که موقوف شده به آن‌ها التفات شود. چاکر تفصیل دو امتحان قبل را در جوف عریضه انقاد حضور مبارک داشت، هر قسمی و هر قدری که اذن و اجازه همایون صادر می‌شود آن مبلغ را از مواجب و انعام و خلعت و منصب و نشان و حمایل این‌جا که با اطلاع مقرب‌الخاقان معین‌الملک لشکر‌نویس‌باشی و مقرب‌الخاقان میرزارضای مستوفی مباشر امورات چاکر در میانه معلمین و متعلمین تقسیم نماید.

عرض دیگر این‌که التفات درباره چاکر جان‌نثار و سایر رؤسا بسته به تعیین دست‌خط مبارک است. فی‌الحقیقه رؤسای مدرسه چون مداخل خارجی ندارند و نهایت مراقبت و مواظبت در انتظام امور مدرسه دارند، التفاتی درباره آن‌ها لازم است که از پریشانی بیرون آمده بیش‌تر از پیش‌تر در خدمات مرجوعه به خود ساعی باشند. عرض دیگر تلگرافچیانی که مأمور کشیدن سیم تلگراف بندر بوشهر و کرمانشاهان بودند اسامی آن‌ها از قرار تفصیل ذیل است، منتهای سعی را در خدمات محوله مرعی داشته‌اند، هرگاه منظور نظر مبارک است که مرحمتی درباره آن‌ها و علی‌قلی‌خان سرتیپ شود:

میرزاحیدرعلی یاور، میرزافضل‌الله‌خان یاور، نصرالله‌خان یاور، محمدبیک سلطان، میرزاحسن یاور، حسن‌بیک وکیل‌باشی، محمدابراهیم‌خان ناظم.

آن مرحمت در سلام مدرسه مبارک باشد.

عرض دیگر آن‌که صاحب‌صنعتان مدرسه نیز متصل در مدرسه مشغول صنایع خود بوده و هستند، اگر نشانی و مرحمتی در حق آن‌ها در آن روز مبذول آید شایسته و سزاوار و مستحق التفات ملوکانه هستند.

امر، امر همایون جهان‌مطاع است.

گزارش ۹

روزنامه‌اتفاقیه مدرسه مبارکه دارالفنون

به تاریخ یوم شنبه سیم شهر ربیع‌الاول ۱۲۸۴ق.

لغایت پنج‌شنبه هشتم شهر مزبور صورت وقوع یافته معروض می‌شود

روز پنج‌شنبه هشتم شهر حال، سرکار نواب مستطاب اشرف والا اعتضادالسلطنه وزیر علوم سه ساعت از ظهر گذشته به مدرسه مبارکه آمده به کلیه امورات مدرسه و درس‌های معلمین و شاگردان رسیدگی کرده بعد معاودت نمودند.

روز شنبه سیم شهر مزبور، عالی‌مجدت‌همراه مستر اسمیت، رئیس تلگرافچیان تبعه دولت بهیه انگلیس، به‌جهت بازدید و ملاحظه درس و مشق شاگردان زبان انگلیس به اتفاق علی‌قلی‌خان رئیس تلگرافخانه مبارکه به مدرسه آمده و قریب دو ساعت در اوطاق درس زبان انگلیسی که موسیو ریشار معلم آن‌هاست، بودند. خود اسمیت‌صاحب، در مقام امتحان شاگردان برآمده درجه ترقی آن‌ها را به دست داده. هشت نفر از آن‌ها که خیلی پیش بودند و از عهده نوشتن عبارت کتاب انگلیسی که اسمیت می‌خواند و آن‌ها در خارج می‌نوشتند، خوب برآمدند؛ و علی‌قلی‌خان رئیس مدرسه محض ترقی و پیش‌افتاد شاگردان مزبور به جهت خدمت تلگرافخانه‌های محروسه از مستر اسمیت خواهش کردند که یک نفر از صاحب‌منصبان تلگرافی دولت بهیه انگلیس را معین کند که همه روزه به‌قدر دو ساعت به مدرسه آمده وضع مخابره تلگراف مرس را به شاگردان به زبان انگلیسی بیاموزد که هر وقت در تحصیل زبان فراغت حاصل نمودند در علم مخابره هم معطلی نداشته باشد و مصدر خدمت مزبور شوند. مشارالیه قبول نمود که قرار این کار را بدهد.

یوم چهارشنبه هفتم شهر مزبور، موسیو بارن پُشن شارژدفر دولت بهیه فرانسه، به‌جهت تماشای مدرسه و طرز تعلم و تعلیم معلمین و متعلمین به مدرسه آمده، پس از صرف چای و قهوه به اوطاق موسیو ریشار معلم زبان انگلیسی و موسیو کارلیان معلم زبان فرانسه رفتند. معلمین نیز با شاگردان خود مشغول مکالمه به زبان فرانسه و انگلیسی بودند. به جناب معزی‌الیه مجلس درس و ترقی شاگردان جلوه‌گر شده، پس از درس معاودت نمودند.

سربازان قدیم و جدید مهندس در این اوقات قبل از طلوع آفتاب تا یک ساعت بعد از طلوع آفتاب در جلوی [سربازخانه جدید خودشان، مشغول مشق پا و تفنگ هستند؛ و ذوالفقارخان سرهنگ به‌جهت تعلیم مشق ایشان، هر روزه خود حاضر و مواظب است. میرزا عبدالغفار معلم علم ریاضی، همه روزه به مدرسه آمده از علم هندسه

۱. اسناد بیوات کتابخانه ملی ایران، شماره (۵۶۴۰-۳۶۱)، برگ ۳۷.

دسکرپتیو^۱ در قاعدهٔ تسطیح مکعبات و ترسیم انواع مقیاس‌های مشبک و خطی که در علم نقشه‌برداری و تیگرافی و جغرافی مستعمل است درس به شاگردان خود داده و روز چهارشنبه و پنج‌شنبه هم از علم مثلثات مستقیمه‌الخطوط در حل مثلثات قائم‌الزاویه از روی جداول لگاریتم جیب^۲ و ظل^۳ درسی تعلیم نموده و کمال مواظبت را در درس شاگردان داشته و دارد. میرزا کاظم معلم حکمت طبیعی از کتاب فیزیک از مقالهٔ موازنه المیاه^۴ یا درب قابلیت تراکم مایعات و فشار از فوق به تحت و از تحت به فوق آن‌ها و شرایط سکون آن‌ها و مسائل اربعه متعلقه به فشار برده‌های آن‌ها به تمام شاگردان طب و هندسه و طبیعی درس گفت و بعد از ظهر نیز از مقالهٔ املاح فلزی درس به شاگردان مخصوص خود داد.

محمدجعفرخان نیز دو ساعت از ظهر گذشته از کتاب اول شیمی به شاگردان مرتبه دویم علم طبیعی درس تعلیم نمود و بعد مشغول مذاکره درس‌های گذشته شد. عالیجناب شیخ محمدصالح بعد از نماز جماعت درس از کتب فارسی و مقدمات عربی و مشق نستعلیق به شاگردان سپردهٔ خود تعلیم نموده، بعد از سه ساعت مواظبت معاودت نمود. معالجات یدی که میرزاهدایت حکیم در مدرسه کرده است از قرار تفصیل ذیل است که معروض افتاد:

✓ «محمدحسن نام قُمی شانزده سال مبتلا به سنگ مثانه بود و آنچه معالجه کرده مفید نیفتاد. روز شنبه به مدرسهٔ مبارکه آمده سنگ او را با آلات جراحی درآورده، چون فقیر بود مخارج دوا و غذای او را رئیس مدرسه داده معالجه شده به مکان خود برگشت و مشغول دعاگویی دوام دولت ابدی قاهره شد.»

✓ «طفلی به پهلو خوابیده تسبیحی در دست داشته، تسبیح پاره می‌شود دانه‌ای از آن در گوش طفل می‌افتد، پرده‌گاهش ورم و چرک می‌کند، قریب این می‌شود که الان سامعهٔ او خراب شود. آنچه معالجه می‌کنند بهبودی حاصل نمی‌شود. آوردند او را در مدرسه، بعد از تشخیص، دانهٔ تسبیح را درآورده و معالجه نمود.»

✓ «مریضه‌ای مبتلا به مرض سل شده بود، مدتی به معالجهٔ او کوشیده بودند، بهبودی حاصل نشد. در مدرسه آمده بعد از چندی معالجه و مدارا خوب شد.»

للّٰه [حاشیهٔ بالا سمت راست]: هو. روزنامهٔ مدرسه از قراری است که عرض شده. (سجع مهر) اعتضادالسلطنه ۱۲۷۲.

للّٰه [حاشیهٔ پایین سمت چپ]: هو. روزنامهٔ مدرسهٔ مبارکه دارالفنون از قراری است که عرض شده است. (سجع مهر) جعفرقلی ۱۲۷۹.

1. Geometrie Descriptive

۲. سینوس (Sin)، یکی از نسبت‌های مثلثاتی و یکی از خطوط مثلثاتی. در یک مثلث قائم‌الزاویه سینوس ه زاویهٔ حاده عبارت است از نسبت ضلع مقابل آن زاویه به وتر.

۳. ظل و جیب از اصطلاحات هندسه. تانژانت (Tan).

۴. جمع ماء. آب‌ها.